

ного четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічно безпечну систему» від 11.12.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 4. — Ст. 33.

6. Закон України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19.10.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 1. — Ст. 1.

7. Закон України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» від 11.01.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 9. — Ст. 68.

8. Закон України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13.12.2001 р // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 14. — Ст. 96.

9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40—44. — Ст. 356.

10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25—26. — Ст. 131.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1984. — Додаток до № 51. — Ст. 1122.

12. *Куценко Є.* Поняття «господарсько-правовий режим використання водних ресурсів на території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС» // Підприємництво, господарство і право. — 2010. — № 4. — С. 57.

Стаття надійшла до редакції 14.05.10

УДК 34.03

С. І. Кожушко,
канд. юрид. наук,
заступник завідувача кафедри цивільного та трудового права
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ ЗОНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Проблематикою даного дослідження є правове регулювання трудових правовідносин в умовах подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Рівень дисциплінарної відповідальності за трудовим законо-

давством України у частині порушення екологічного законодавства в Чорнобильській зоні.

Ключові слова: юридична відповідальність, дисциплінарна відповідальність, дисципліна праці, екологічне законодавство, екологічне правопорушення, Чорнобильська катастрофа.

Проблематикой данного исследования является правовое регулирование трудовых правоотношений в условиях преодоления последствий Чернобыльской катастрофы. Уровень дисциплинарной ответственности по трудовому законодательству Украины в части нарушения экологического законодательства в Чернобыльской зоне.

Ключевые слова: юридическая ответственность, дисциплинарная ответственность, дисциплина труда, экологическое законодательство, экологическое правонарушение, Чернобыльская катастрофа.

Problem of this research is legal adjusting of labour legal relationships in the conditions of overcoming of consequences of the Chornobyl catastrophe. The level of disciplinary responsibility on the labour legislation of Ukraine in part of violation of environmental legislation in Chornobyl.

Key words: legal responsibility, disciplinary responsibility, discipline of labour, environmental legislation, environmental violation, Chornobyl catastrophe.

Юридична відповідальність чітко регулюється нормами права. У галузі трудових правовідносин юридична відповідальність виражається у можливості притягнення до відповідальності як працівника, так і роботодавця. Термін «відповідальність» достатньо багатогранний. Під відповідальністю, загалом, розуміють стан, за якого особа, що виконує будь-яку роботу, зобов'язана дати повний звіт про свої діяння та прийняти на себе вину за всі можливі виникнення наслідків у результаті дорученої справи, у виконанні будь-яких обов'язків та зобов'язань [1, с. 903].

Аналіз наукової літератури свідчить, що питанням дисциплінарної відповідальності приділялася увага О.Т. Барабашем, В.С. Венедиктовим, М. І. Іншиним, І. Д. Копайгорою, Л. А. Сироватською, В. І. Щербіною та іншими науковцями. Спеціального дослідження з питань дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення в Чорнобильській зоні у вітчизняній літературі не проводилося.

В усіх цих випадках йдеться про різні сторони соціальної відповідальності. Її існування передбачене суспільним характером

людської поведінки та відображає взаємозв'язок суспільства і окремої людини. Жити в суспільстві і бути вільним від нього не можна. У кожному випадку людина повинна узгоджувати свої дії з чинними в суспільстві нормами та моральними цінностями, з інтересами інших людей. Діючи у відповідності до них, вона чинить відповідально [2, с. 215—217].

Дослідження юридичної відповідальності не тільки дозволяє визначити природу даного явища, але й дає можливість вирішити ряд дискусійних питань щодо останньої.

С. М. Братусь розглядав суть юридичної відповідальності у примусі до виконання юридичного обов'язку. Він вважав, що добровільне виконання обов'язку не є відповідальністю. Юридична відповідальність являє собою виконання обов'язку на основі державного та прирівняного до нього примусу, і тому, на його думку, відповідальність, можна визначити як стан примусу до виконання обов'язку [3, с. 85].

На думку Б. Т. Базилева, юридична відповідальність — таке правовідношення, у якому взаємопов'язані право держави призначати в межах санкцій та реалізовувати по відношенню до правопорушника покарання та обов'язок правопорушника понести покарання, у тому числі підкоритися йому [4, с. 123].

На думку О. Ф. Скакун, під юридичною відповідальністю розуміють передбачені законом вид і міру державного владного (примусового) зазнання особою втрат благ особистого, організаційного майнового характеру за вчинення правопорушення [5, с. 431].

В. Ф. Опришко вважає, що юридична відповідальність — це вид соціальної відповідальності, який полягає в застосуванні до винних у скоєні правопорушення осіб заходів державного примусу. Мета застосування юридичної відповідальності полягає не тільки в покаранні винної особи, але й у профілактиці правопорушень. Як відповідь держави на правопорушення юридична відповідальність є заходом, спрямованим на забезпечення чіткого та неухильного додержання норм права, охорону встановленого в державі правопорядку [6, с. 56].

П. О. Недбайло та Н. О. Слободніков розглядають юридичну відповідальність у більш розширеному плані. Юридична відповідальність уявляється не лише як наслідок негативного явища, як реакція держави на вчинений делікт, а як явище позитивне, що передбачає свідоме, відповідальне ставлення індивідів до своїх

вчинків, способу життя. Тобто це основа поведінки суб'єктів, що виключає порушення правових приписів [7, с. 60—69].

Аналіз сучасної юридичної літератури довів, що існують два види юридичної відповідальності:

по-перше, охоронна (ретроспективна або негативна) — виражається в обов'язку правопорушника зазнавати з боку держави негативні наслідки (санкції) за скоєне правопорушення. Виключно вищезазначений вид детально регламентується правом;

по-друге, позитивна (проспективна) юридична відповідальність виражається у локально-свідомому відношенні до виконання обов'язків.

Логічним постає питання визначення поняття правопорушення. Під правопорушенням розуміють суспільно небезпечне або шкідливо неправомірне (протиправне) винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, яке спричиняє юридичну відповідальність [5, с. 420].

Своєю чергою, під примусом розуміють державно-владний вплив державних органів та службових осіб на поведінку суб'єктів юридичної відповідальності і тому юридичну відповідальність не можна зводити до державного примусу, як і державний примус — до юридичної відповідальності [5, с. 431].

Так, на думку Б. Т. Базилева, держава реагує на правопорушення встановлених нею правил поведінки, що виражають суспільні необхідні зв'язки і відносини, умови нормальної життєдіяльності суспільства. Зазначена реакція виражається в тому, що за допомогою норм юридичної відповідальності держава оформляє делікатне відношення, надає йому форму специфічного правового відношення, в рамках якого реалізується захисна функція держави. Юридична відповідальність за своїм родовим походженням є охоронним правовим відношенням, а за видом — каральний правовий зв'язок. У рамках даного зв'язку реалізується покарання правопорушника [4, с. 122].

Сучасні вчені-юристи, розглядаючи поняття юридичної відповідальності, порівнюють її природу з правовими відношеннями охоронного типу. Відношення даного типу виникають у різних сферах суспільного життя та державної діяльності. Визначено, що види юридичної відповідальності розрізняють залежно від галузевої структури, а саме: конституційну, адміністративну, кримінальну, цивільну, дисциплінарну та матеріальну.

Сучасне розуміння юридичної відповідальності пов'язується з правовідносинами між державою і правопорушником, до якого застосовують юридичні санкції з негативними для нього наслідками [8, с. 29].

Натомість, А. Олійник стверджує, що поряд із ретроспективною відповідальністю існує позитивна, яка полягає в сумлінному виконанні громадянами своїх обов'язків перед суспільством, державою, колективом людей та окремою особою [9, с. 38]. На думку Ю.С. Шемшученка, це юридичний обов'язок відповідних суб'єктів здійснювати позитивні, корисні для суспільства функції [10, с. 437].

Таким чином, зазначимо, що юридична відповідальність являє собою певний юридичний зв'язок правопорушника з державою, в результаті якого правопорушник зазнає з боку держави відповідні негативні наслідки (санкції) за скоєне правопорушення.

У будь-якому випадку підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності є вчинене правопорушення. У трудових правовідносинах дисциплінарна відповідальність є провідною, тому слід розглянути її підстави.

Суб'єктом дисциплінарного проступку можуть бути керівники підприємств і організацій, на яких покладено виконання природоохоронних обов'язків, а також інші посадові особи та працівники, до обов'язків яких входять питання охорони і раціонального використання природних ресурсів.

Під дисципліною праці розуміють засновану на принципах моралі систему нормативно-правових актів, що регулює порядок належного виконання суб'єктами трудових правовідносин своїх трудових обов'язків за допомогою методів заохочення та примусу. Засоби забезпечення трудової дисципліни передбачені ст. 140 чинного КЗпП України.

Вчинення дисциплінарних проступків передбачає наявність єдності діяльності працівника і його свідомості. Тому до об'єктивної сторони дисциплінарного проступку можуть бути віднесені такі елементи: а) протиправна дія (бездіяльність); б) шкода для суспільних відносин; в) причинний зв'язок між протиправним діянням і заподіяною шкодою.

Аналіз суб'єктивної та об'єктивної сторони дисциплінарного проступку дозволяє сформулювати основні ознаки останнього:

— порушення внутрішнього трудового розпорядку, яке створює небезпеку для суспільства;

- суб'єкт порушення має трудові правовідносини з конкретним підприємством;
- протиправне і винне невиконання або неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків, передбачених трудовим договором (контрактом), правилами внутрішнього трудового розпорядку та іншими нормами трудового права;
- порушення, яке завдає шкоду колективу даного підприємства, суспільству і державі;
- порушення, яке тягне за собою притягнення до дисциплінарної відповідальності.

На нашу думку, порушення за своїми фактичними подіями є типовими і можуть бути визначені, по-перше, як порушення режиму підприємства, і, по-друге, як порушення в процесі роботи.

До першої групи відносять прогули, появу на роботі у нетверезому стані, передчасну перерву на обід або припинення роботи, самовільний перехід із однієї зміни до іншої зміни.

До другої групи відносять такі порушення: неналежне виконання функціональних обов'язків; порушення, які створюють небезпеку для життя і здоров'я членам виробничого колективу; заподіяння шкоди майну підприємства.

Стаття 147 КЗпП України передбачає два заходи стягнення за порушення трудової дисципліни: догану і звільнення. Стаття не потребує застосування заходів стягнення в тій послідовності, що встановлені в ній. Вибір власником або уповноваженим ним органом відповідного виду стягнення залежить від тяжкості вчиненого проступку, обставин, за яких його вчинено, заподіяної шкоди.

Чорнобильська аварія — екологічна катастрофа, що була спричинена руйнуванням четвертого енергоблоку Чорнобильської атомної електростанції, розташованої на території України (у той час — Української РСР). Руйнування мало вибуховий характер, реактор був повністю зруйнований і в докільля було викинуто значну кількість радіоактивних речовин.

Катастрофа вважається найбільшою за всю історію ядерної енергетики, як за кількістю загиблих і потерпілих від її наслідків людей, так і за економічним збитком. Радіоактивна хмара від аварії пройшла над європейською частиною СРСР, більшою частиною Європи, східною частиною США. Приблизно 60 % радіоактивних речовин забруднило територію Білорусі. Близько двохсот тисяч осіб було евакуйовано із зон забруднення.

Чорнобильська аварія стала подією світового суспільно-політичного значення. Спершу керівництво СРСР намагалося приховати масштаби трагедії, але після повідомлень з Швеції, де на Фоксмаркській АЕС були знайдені радіоактивні частинки, які були принесені з східної частини СРСР, та оцінки масштабів зараження, розпочалася евакуація близько ста тридцяти тисяч мешканців Києва та Київської області із забруднених районів.

Минула двадцять четверта річниця від дня Чорнобильської катастрофи, яку міжнародна спільнота визнала однією з найбільших в історії людства техногенних аварій. Нині Чорнобиль для України це не тільки заражені радіацією терени в радіусі тридцяти кілометрів, де заборонено мешкати людям, а й створення державної стратегії енергетичного розвитку.

Однак і понині проблеми ліквідації її (Чорнобильської катастрофи — *примітка автора*) наслідків залишається актуальними для України. На жаль, практично дисертацій по цій тематиці з боку юристів не захищалось. Вони начебто усунулись від неї. Тим більше, що до 1990 р. не існувало достатнього правового регулювання вирішення питань соціального захисту та визначення статусу громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Діяли постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, накази галузевих міністерств і відомств. Більшість із зазначених документів мали грифи таємності, що звужувало межі їх використання. Нині (загалом за період з 1990 р.) нормативно-правова база з питань Чорнобильської катастрофи містить понад 800 документів, які дозволяють регулювати різні аспекти життєдіяльності громадян України у зв'язку з Чорнобильською катастрофою [11, с. 9—10].

Законодавче закріплення екологічних відносин вимагає втілення правових норм у життя. Важлива роль відводиться охороні екологічних прав природокористувачів і екологічних правовідносин.

Одним з напрямів розвитку України як самостійної держави стала активізація законодавчої діяльності у сфері забезпечення радіоекологічної безпеки, поштовхом для якої став гіркий досвід Чорнобильської катастрофи. Про це свідчить прийняття низки Законів України: «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», пізніше було прийнято

Закони — «Про використання ядерної енергії і радіаційну безпеку», «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» та інші нормативно-правові акти. Зазначене законодавство знаходиться у стані активного формування та вдосконалення.

Основною формою впливу на правову поведінку суб'єктів, у тому числі і щодо осіб, які порушують встановлені правила, є переконання. Переконання є одним із методів забезпечення дисципліни праці. На нашу думку, сучасний стан розвитку права в Україні ґрунтується переважно на переконанні та на свідомому виконанні трудових обов'язків, і, меншою мірою, — на примусі. Однак, переконання не слід розглядати як самостійний метод забезпечення дисципліни праці. Адже переконати означає — змусити повірити чому-небудь чи змусити зробити що-небудь. У випадку коли особа внаслідок певних причин вважає не сприятливим для себе моральні стандарти або не усвідомлює, не розуміє їх змісту і значення для трудової діяльності, вона просто не може займати певну посаду.

Практика застосування дисциплінарної відповідальності висуває перед юридичною наукою низку проблем. Привертає до себе увагу проблема неминучості настання відповідальності за вчинене правопорушення. Недодержання зазначеного принципу сприяє скоєнню нових правопорушень.

Екологічні правопорушення з ознаками суспільно-небезпечних діянь, що підпадають під дію не лише Кодексу законів про працю, Закону України «Про державну службу», локальних нормативно-правових актів, а й кримінального законодавства. Відповідні статті, якими встановлена кримінальна відповідальність за конкретні порушення екологічного законодавства, розглядаються в розділі VIII «Злочини проти довкілля» Кримінального кодексу України. Наприклад, за порушення правил екологічної безпеки.

Уроки Чорнобильської катастрофи повинні враховуватися не тільки при вдосконаленні кримінального законодавства. Загальні принципи цивільно-правової відповідальності закріплені цивільним законодавством України. Щодо відносин по використанню природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища норми цивільного законодавства застосовуються субсидіар-

но, якщо ці відносини не регулюються спеціальним законодавством (ст. 9 Цивільного кодексу України).

Коли ж порушенням екологічного законодавства шкоду завдано спільними діями кількох осіб, вона відшкодовується ними в солідарному порядку. Цивільним законодавством передбачена можливість відшкодування не тільки майнових збитків, але й моральних. Моральні збитки — це фізичні або моральні страждання, завдані неправомірними діями. Отже, не виключається відповідальність за завдання моральної шкоди і в галузі екології, але вона, як відомо, буде мати в цій галузі обмежене застосування [12].

Державні службовці та працівники, з вини яких організації й установи зазнали витрат, пов'язаних з їх відшкодуванням, несуть поряд із матеріальною відповідальністю і дисциплінарну у встановленому законом порядку.

Із засобами цивільно-правової відповідальності за правопорушення в галузі екології пов'язані засоби адміністративної відповідальності. Остання має самостійний характер. Відповідно до ст. 70 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначення складу екологічних правопорушень і порядок притягнення до адміністративної відповідальності за їх вчинення визначаються Кодексом України про адміністративні правопорушення, який екологічним проступкам присвячує цілу главу.

Адміністративна відповідальність, як правило, буває пов'язана із застосуванням уповноваженими органами і посадовими особами адміністративних стягнень до суб'єктів, винних у вчиненні адміністративного проступку в галузі екологічної безпеки, природокористування і охорони навколишнього природного середовища. Ця відповідальність є оперативним засобом впливу на правопорушників, бо застосовується в адміністративному, інколи — в судовому порядку і для її застосування не потрібні підрахунки збитків. Вона покладається на винних осіб лише за ті проступки, які не є суспільно небезпечними і передбачені чинним адміністративним законодавством. Адміністративні заходи впливу на правопорушників стимулюють дотримання ними природоохоронних вимог і правил.

Відповідно до адміністративного законодавства за вчинення екологічного правопорушення застосовується одне з таких стягнень: штраф, попередження, конфіскація предметів, які були зна-

рядям правопорушення або безпосередніми об'єктами правопорушення, позбавлення права вести діяльність, пов'язану з деякими видами експлуатації природних ресурсів і охорони природи [12].

У тих випадках, коли за екологічні правопорушення не настає ні кримінальна, ні адміністративна відповідальність, можливе настання дисциплінарної відповідальності. Вона застосовується на підставі загальних норм трудового законодавства за дисциплінарні проступки екологічного характеру.

При відшкодуванні шкоди, заподіяної здоров'ю громадян, компенсації підлягають витрати на лікування і відновлення здоров'я, витрати на відшкодування матеріальних розходів у зв'язку з втратою працездатності, інші збитки.

Еколого-правова відповідальність — порівняно новий вид юридичної відповідальності. Вона настає на підставі норм екологічного законодавства за екологічні правопорушення. Останні визначаються специфікою екологічних суспільних відносин. Визначення в законодавчому порядку видів екологічних правопорушень складає основу організації боротьби з ними.

Підсумовуючи вищевикладене, з'ясовано, що дисциплінарна відповідальність працівників та керівників підприємств, установ і організацій, на яких покладено виконання природоохоронних обов'язків, здійснюється в порядку підлеглості або на підставі правил внутрішнього трудового розпорядку відповідного підприємства.

Потрібно зазначити, що за проектом Трудового кодексу України дещо збільшилася кількість дисциплінарних стягнень, порівняно із чинним законодавством, які будуть застосовуватися до працівників за вчинення дисциплінарних проступків: 1) зауваження; 2) догана; 3) звільнення. Не допускається застосувати не передбачені зазначеним Кодексом та законами (ст. 408) дисципліні стягнення.

Література

1. Толковый словарь русского языка / Гл. ред. Б. М. Волин, проф. Д. Н. Ушаков. — М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1938. — 1040 с.
2. Теорія держави і права / Упоряд. Л. М. Шестопалова. — К.: Прецедент, 2004. — 224 с.

3. *Братусь С. Н.* Юридическая ответственность и законность (Очерк теории). — М., 1976. — 85 с.

4. *Базылев Б. Т.* Юридическая ответственность как охранительное правоотношение // Советское государство и право. — 1980. — № 8. — С. 122—125.

6. Правознавство: Підручник / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін.; За заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. — К.: КНЕУ, 2003. — 767 с.

7. *Слободников Н. А.* Юридическая и общественная ответственность в системе мировоззренческих качеств работника органов внутренних дел: Сборник науч. трудов. — Минск, 1992. — С. 60—69.

8. *Марчук В. М., Ніколаєва Л. В.* Правомірна поведінка, правопорушення та юридична відповідальність. — К.: Вид-во економ. ун-ту, 1996. — 109 с.

9. *Олійник А.* Поняття та структура механізму забезпечення конституційної свободи особи на міжнародному та регіональному рівнях // Право України. — 2004. — № 12. — С. 37—41.

10. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія імені М.П. Бажана», 1999. — Т. 2. — 741 с.

11. *Опришко В. Ф.* Актуальні питання розвитку юридичної освіти і науки в КНЕУ // Правове регулювання економіки. — 2009. — № 8. — С. 9—10.

12. *Гетьман А. П., Шульга М. В.* Екологічне право України: Підручник. — Харків: Право.http://ebk.net.ua/Book/law/getman_ekopu/part9/903.htm

Стаття надійшла до редакції 18.05.10

УДК 343.3/7

І. П. Васильківська,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРОТИРАДІАЦІЙНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З АВАРІЄЮ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС

У статті аналізуються проблеми кримінально-правового забезпечення ядерної безпеки та радіаційного захисту населення після аварії на Чорнобильській АЕС, здійснюється характеристика ядерних злочинів